

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.352:343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.2.19>

Бондаренко О. С.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Малетов Д. В.

доктор філософії у галузі 081 «Право»,
викладач-стажист кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

КОНТРОВЕРСІЙНІСТЬ МОРАЛЬНИХ ТА ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ ПІД ЧАС РЕАЛІЗАЦІЇ АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ¹

Анотація. Стаття присвячена важливій та актуальній темі – характеристиці сутності моральних та правових приписів, а також з'ясувати ступінь контроверсійності. Автори зауважують, що протидія корупції є складним та багатограним завданням. Нині в Україні діє дуже потужна нормативно-правова база антикорупційного спрямування, яке заснована на міжнародних стандартах протидії корупції. Однак, очікування міжнародних партнерів від України стосовно результативності антикорупційних реформ не можуть бути виправдані. Адже, Україна та більшість її міжнародних партнерів перебувають абсолютно на різних етапах становлення державності, розвитку правової свідомості і культури. Наголошено, що для результативності антикорупційних реформ в Україні надзвичайно важливо змінити у свідомості громадян ставлення до цього явища, шляхом усунення толерування та нейтралізації «позитивних» якостей корупції. Як моральні, так і правові норми є різновидами соціальних норм, що покликані врегулювати відносини в суспільстві. Водночас моральні норми є своєрідним базисом, що історично виникли набагато раніше, є більш усталеними у свідомості громадян. І не зважаючи на відсутність «єдиної моралі» для всіх, все ж моральні орієнтири людини змінити, оновити чи взагалі сформувати набагато складніше, ніж правові. Адже, правові норми завжди можуть озброїтися засобами державного примусу. Враховуючи викладене, для ефективного та раціонального запровадження тих чи інших норм, потрібна їх відповідність моральним. Це дозволить спростити правозастосування.

Моральні норми стали основою для правових, водночас їх суттєва відмінність полягає у тому, що правові норми можуть бути менш «суворими», адже допускають відносність та диспозитивність. Натомість моральні норми є більш імперативними й коригуються досить рідко. На превеликий жаль рівень правової культури та правової свідомості населення в Україні достатньо низький. А відтак правопорушення не вчиняються громадянами не через повагу до права, а лише через елементарний страх покарання.

Ключові слова: корупція, протидія корупції, правові норми, моральні норми, антикорупційні реформи.

Bondarenko O. S., Maletov D. V. Controversiality of moral and legal prescriptions during the implementation of anti-corruption measures

Abstract. The article is devoted to an important and relevant topic – the characteristics of the essence of moral and legal prescriptions, as well as to find out the degree of controversy. The authors note that combating corruption is a complex and multifaceted task. Currently, Ukraine has a very powerful regulatory and legal framework for anti-corruption, which is based on international anti-corruption standards. However, the expectations of international partners from Ukraine regarding the effectiveness of anti-corruption reforms cannot be justified. After all, Ukraine

¹ Робота виконана в рамках проекту № 0120U100474 «Розробка методики взаємодії правоохоронних органів України щодо протидії легалізації злочинних доходів» 0120U100474

and most of its international partners are at completely different stages of the formation of statehood, development of legal consciousness and culture. It is emphasized that for the effectiveness of anti-corruption reforms in Ukraine, it is extremely important to change the attitude of citizens towards this phenomenon by eliminating tolerance and neutralizing the "positive" qualities of corruption. Both moral and legal norms are types of social norms designed to regulate relations in society. At the same time, moral norms are a kind of basis that arose historically much earlier and are more established in the minds of citizens. And regardless of the lack of a "single morality" for everyone, it is still much more difficult to change, update or even shape a person's moral orientations than legal ones. After all, legal norms can always be armed with means of state coercion. Considering the above, for effective and rational introduction of certain norms, their compliance with moral ones is required. This will simplify law enforcement.

Moral norms became the basis for legal norms, while their essential difference is that legal norms can be less "strict", because they allow relativity and discretion. Instead, moral norms are more imperative and are adjusted quite rarely. Unfortunately, the level of legal culture and legal awareness of the population in Ukraine is quite low. Therefore, citizens do not commit crimes because of respect for the law, but only because of elementary fear of punishment.

Key words: *corruption, anti-corruption, legal norms, moral norms, anti-corruption reforms.*

Постановка проблеми. Протидія корупції є складним та багатограним завданням. Нині в Україні діє дуже потужна нормативно-правова база антикорупційного спрямування, яке заснована на міжнародних стандартах протидії корупції. Однак, на нашу думку, очікування міжнародних партнерів від України стосовно результативності антикорупційних реформ не можуть бути виправдані. Адже, Україна та більшість її міжнародних партнерів перебувають абсолютно на різних етапах становлення державності, розвитку правової свідомості і культури. Ми переконані, що для результативності антикорупційних реформ в Україні надзвичайно важливо змінити у свідомості громадян ставлення до цього явища, шляхом усунення толерування та нейтралізації «позитивних» якостей корупції. Для досягнення цієї амбітної мети варто зосередити увагу на сутності моральних та правових приписів, а також з'ясувати ступінь контроверсійності.

Виклад основного матеріалу. Людські розуміння добра і зла, совісті та сенсу життя є основою моральних норм, які визначають правила життя. Вони формувались протягом століть на основі вічних, загальнолюдських цінностей, втілених у народних звичаях, традиціях та обрядах. Цими нормами свідомо чи несвідомо керується кожен. Норми моралі не містять детальних правил і чітко визначених форм покарання за їх невиконання. Суспільство завжди знаходило шляхи корекції людської поведінки за допомогою відповідних санкцій. Проте варто також враховувати, що дотримання моральних норм залежить насамперед від внутрішнього переконання людини в моральності

чи аморальності її поведінки, вчинку. Неможливо провести межу між індивідуальною і суспільною природою моральних вимог, оскільки в них органічно переплітаються елементи обох. І тут основоположне значення мають такі індивідуалізовані моральні категорії, як совість і обов'язок, які спрямовують поведінку людини в моральне русло, формують моральну зрілість, соціальну орієнтацію особистісних цінностей [1, с. 6]. Функція моральних норм полягає в тому, щоб перевірити, чи соціальні норми є моральними або аморальними. Наприклад, певне суспільство дозволяє вбивати в ім'я Бога або пропонує людину як форму жертвовного ягня Богу. Моральні стандарти скажуть нам, що це аморально, хоча й соціальний звичай заявляє, що це прийнято [2].

Жити моральним, конструктивним життям визначається зваженою сумою незліченних індивідуальних, морально значущих дій, які здійснюються день у день. Проте як недосконалі люди, наша поведінка не завжди однозначно відповідає нашим моральним нормам. Існує багато потенційних пояснень невідповідності між поведінковими рішеннями (намірами) і фактичною поведінкою як у моральній, так і в неморальній сферах [3, с. 346].

Стосовно ж сутності правових норм, то нею традиційно називають загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, реалізація якого може забезпечуватися застосуванням державного примусу. Правові норми характеризуються тим, що вони: є загальнообов'язковими правилами поведінки, тобто поширюються на всіх людей – членів певного суспільства; є формально визначені

ними правилами поведінки, тобто тлумачаться в спеціальних документах – правових актах; ухвалюються в особливому порядку державними органами; забезпечуються силою державного примусу; утворюють систему всередині суспільства, тобто вони організовані певним чином [4, с. 51–52].

Таким чином, як моральні, так і правові норми є різновидами соціальних норм, що покликані врегулювати відносини в суспільстві. До вивчення моралі і права соціологи підходять з позицій вивчення соціальних норм, поділяючи їх на формальні та неформальні. Є чотири джерела виникнення соціальних норм: норми створюються стихійно; формується ієрархічними авторитетами; може бути результатом раціонального рішення; є соціально успадкованими та мають ірраціональне походження [5, с. 156].

Моральні норми є своєрідним базисом, що історично виникли набагато раніше, є більш усталеними у свідомості громадян. І не зважаючи на відсутність «єдиної моралі» для всіх, все ж моральні орієнтири людини змінити, оновити чи взагалі сформувати набагато складніше, ніж правові. Адже, правові норми завжди можуть озброїтися засобами державного примусу. Враховуючи викладене, для ефективного та раціонального запровадження тих чи інших норм, потрібна їх відповідність моральним. Це дозволить спростити правозастосування.

Моральні норми стали основою для правових, водночас їх суттєва відмінність полягає у тому, що правові норми можуть бути менш «суворими», адже допускають відносність та диспозитивність. Натомість моральні норми є більш імперативними й коригуються досить рідко. На превеликий жаль рівень правової культури та правової свідомості населення в Україні достатньо низький. А відтак правопорушення не вчиняються громадянами не через повагу до права, а лише через елементарний страх покарання. Не зважаючи на усталену думку про вчинення корупційних дій через низький економічний рівень життя населення, ми вимушені не погодитися з цією тезою, оскільки дійсно для низової корупції фактор низького рівня оплати праці може бути вирішальним. Однак, у відсотковому значенні в Україні все ж переважає політична корупція, яка і завдає найбільшої шкоди. Саме тому, ми наполягаємо на важ-

ливості переорієнтації моральних переконань населення та формування у нового покоління якісно нових переконань відносно сутності та ролі корупції.

Одним з найбільш спірних моментів у контексті протидії корупції є можливість обдаровування чиновників. Дійсно, з дитинства нас привчають бути привітними, дякувати за доброзичливе ставлення до нас. Поза тим, на превеликий жаль, ці «добрі» моральні приписи не можуть бути сліпо перенесені на відносини з суб'єктом владних повноважень чи особою, яка надає публічні послуги. Хотіли б зазначити, що згідно з українським законодавством допустимо дарувати подарунки службовим особам у певних чітко регламентованих випадках. Зокрема, визначена їх максимальна вартість на рік з одного джерела та випадки, коли ці подарунки є прийнятними.

Пропонуємо здійснити розмежування морального та правового аспекту під час законного обдаровування службової особи та її підкупу. Насамперед, ключовим фактором розмежування є мотив та мотивація обдаровування та пропозиції, обіцянки, надання або одержання неправомірної вигоди – різні.

Так, дарування є безоплатним і безвигідним, а відповідно до частини 2 статті 717 Цивільного кодексу України обдарований не може бути зобов'язаний вчинити будь-яку майнову чи немайнову дію на користь дарувальника [6]. Натомість, діяння, предметом яких є неправомірна вигода, навпаки здійснюються з метою отримання певної вигоди. Для моральних норм ключовим є позитивна мотивація, бажання віддячити і за порушення цих приписів особу очікує моральний осуд з боку інших членів соціуму, її ізоляція із суспільних груп. Однак, якщо ж ми знаходимося у девіантному середовищі, то замість осуду порушник суспільної моралі навпаки може стати «героєм» і прикладом для наслідування. Тобто, мораль «м'яка по своїй суті». Дійсно визначити сутність та всі форми моралі – неможливо. Моральні приписи індивідуальні, можуть мати професійне, регіональне, гендерне забарвлення. Водночас, правові норми мають загальний характер, вони є усталеними, їх корегування вимагає чітких законодавчо затверджених процедур. За порушення правових приписів на особу чекає осуд з боку

держави, що застосовується від імені України, лише особами, що наділені відповідними повноваженнями, і передбачає застосування до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення обмежень правового, організаційного та/або матеріального характеру.

Крім того, варто відмітити і важливість зовнішніх атрибутів. Наприклад, для подарунка обстановка його вручення, як правило, урочиста, святкова, натомість для неправомірної вигоди ця вимога відсутня.

Особливе місце у зв'язку з визначенням правомірності подарунка посідає термін «гостинність», який взагалі не є правовою категорією і жоден нормативно-правовий акт не дає визначення цього терміну. Дане поняття можна розкрити з урахуванням загальних засад діяльності посадових чи службових осіб місцевого самоврядування, ситуації дарування подарунка, його приводу, національних традицій і вимог до конкретної події, встановлення певних правил щодо дипломатичного протоколу, етикету та безлічі інших факторів [7].

У цьому контексті правові і моральні норми можна відмежувати на основі спрямованості результату, тобто мети особи. Для моралі мета завжди – віддячити без створення позитивного іміджу для ухвалення на користь дарувальника певних рішень, наданні йому переваг, пільг чи додаткових послуг. Натомість, правові норми називають мету корупції – надання чи одержання неправомірної вигоди у будь-якій формі.

Таким чином, ми переконанні, що сліпе екстраполювання звички дякувати породжує яскраве порушення правових приписів. У питанні ранжування правових та моральних норм, для України, як для правової держави пріоритет мають становити саме правові норми. Адже, відповідно до статті 3 Конституції України Україна є правовою державою. А згідно зі статтею 8 Основного Закону України, в ній діє принцип верховенства права. Дій-

сно, в суспільстві лунає багато висловлювань про декларативність цього твердження. Однак, ми переконанні, що для реальних правових антикорупційних перетворень вжитих заходів навіть на рівні законодавства – недостатньо. Важлива наявність політичної волі та бажання громадськості. Саме сукупність цих трьох факторів і є запорукою успішності антикорупційних перетворень в Україні.

Ми пропонуємо схематично відобразити фактори успішності антикорупційних заходів (рисунок 1).

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, хотіли б зауважити, що рівень правової культури та правової свідомості населення в Україні достатньо низький. А відтак правопорушення не вчиняються громадянами не через повагу до права, а лише через елементарний страх покарання. Саме тому, для успішності антикорупційних реформ важливим є оновлення моральних орієнтирів суспільства і формування глибоко морального осуду будь-яких корупційних чи лише пов'язаних з корупцією правопорушень. А зростання рівня правової свідомості через оновлення моральних орієнтирів стане останнім важливим щаблем для успішності протидії корупції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: збірник нормативних актів України / Уклад. : Ю. Ж. Шайгородський, К. П. Меркотан. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 5–20.
2. Damianus Abun. Moral Standards and Corporation's Moral Responsibility. South American Journal of Management. 2015. Volume 1, Issue 2. URL: https://www.researchgate.net/publication/327221510_Moral_Standards_and_Corporation's_Moral_Responsibility (дата звернення 04.08.2022).

3. June Price, Jeff Stuewig, and Debra J. Mashek. Moral Emotions and Moral Behavior. *Annu Rev Psychol.* 2007. № 58. P. 345–372. Doi :10.1146/annurev.psych.56.091103.070145.
4. Кисляк Л. Н. Відображення норм моралі в Конституції України URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2011/06.pdf (дата звернення 01.08.2022).
5. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. Львів: Кальварія, 2005. 376 с.
6. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV; ред. станом на 16 сер. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
7. Лупало О. А. Деякі проблеми застосування обмеження щодо одержання подарунків в антикорупційному законодавстві. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/13833/1/ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ%20ЄВРОПЕЙСЬКИХ%20СТАНДАРТИ В_p077-083.pdf (дата звернення: 03.18.2022).